

is hibás magyarázattal Boros fordítása: «*χωρίς* = különbözökép»? Ez már adverbium, nem «*adiectivum indeclinabile*.»

Végre még csak azon kijelentéssel tartozom, hogy Boros könyvét, melyről az olvasó láthatta, hogy ugyancsak kevés hibával bír, méltán ajánlhatom tanártársaink figyelmébe.

DR. ÁBEL JENŐ.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

A legrégebb német Tristan-eposz.

Midőn néhány évvel ezelőtt¹⁾ a Tristan-monda német feldolgozásait tárgyaltam, csak igen röviden emlékezhettem meg a monda legrégebb német költői feldolgozásáról, Eilhart nagy fontosságú eposzáról, és a XV. századi roppant elterjedt Tristan-regényről, mely mondatörténeti szempontból főleg azért olyan nagy jelentőségű, mivel éppen Eilhartnak csak igen töredékesen reánk maradt művén alapszik. Nem tárgyalhattam e munkát bővebben, mert Eilhart költeménye nem volt még teljesen kiadva, a prózai regény pedig hozzáférhetetlen volt. Azóta mind a két mű a tudomány igényeinek megfelelő kiadásokban jelent meg:

Eilhart von Oberge. Herausgegeben von Franz Lichtenstein. Strassburg, 1878. CCV. és 475. l.²⁾ — és

Tristrant und Isalde. Prosaroman des fünfzehnten Jahrhunderts. Herausgegeben von Fridrich Pfaff. Tübingen, 1881. 237. lap. — Ez utóbbihoz:

Zur Kritik des Prosaromans von Tristrant und Isalde von Franz Lichtenstein. Breslau, 1877. 36. l.

E kiadások alapján lehetséges a Tristan-monda legrégebb költői és prózai német feldolgozásainak tárgyalása is.

A legrégebb német Tristan-eposz szerzője, kit Büsching és von der Hagen századunk elején még francia költőnek tartottak, saját költeményében *von Hobergin her Eilhart* néven szól önmagáról. Neve a legkülönbözőbb és legfuresább alakokban (Eilhart, Filhart, Dilhart,

¹⁾ *A Tristan-monda Nemetszágban.* Négy cikk. Budapesti Szemle 1876—1877, 24—27. sz. — V. ö. *Egyetemes Phil. Közlöny*, I, 1877, 442. l. *Legújabb Tristan-irodalom* cz. cikkemet is.

²⁾ L. erről különösen *Bartsch Károly* kitünő, de csak a kérdés szövegkritikai oldalát, ezt azonban önállóan fejtegető bírálatát a Pfeiffer-féle *Germaniában*, XXIII. köt., 1878, 345—361. l.

Seghart, Ebhart, Enthart, — von Oberge, Oberet, Obret, Oberc, Baumberg, Hobergin) fordul elő a különböző, részben igen romlott kéziratokban. A név valódi alakját ama nyolcz oklevél mutatja, melyekben a költő 1189 és 1207 közt mint Oroszlán Henrik vazallusa elfordul: *Eilhardus de Oberge*. Hogy a költő és a hatalmas szász herczeg e lovagja csakugyan egyazon egyéniség, azon a legújabb kutatások alapján nem kételkedhetni többé; Tristan-eposza nyelvének számos alnémet eleme szintén bizonyítja Eilhart szász származását; a neve elé tett *her* pedig a kor szokása szerint, a költő nemességét igazolja.

Eposza kétségtelenül a XII. század hetvenes éveiben készült, hiszen Heinrich von Veldeke, kinek munkásságát elég pontosan határozhatjuk meg, már ismerte és épen Eilhart *Tristant*-jának befolyása alatt dolgozta saját *Eneitjét*.¹⁾

E *Tristrant und Isalde* igen rongált állapotban jutott reánk. A költemény eredeti alakjából csak két XII. századi kéziratban, egy magdeburgi- és egy regensburgiban, maradtak fön összefüggéstelen töredékek, melyek felnémet nyelven vannak ugyan írva, de elég észrevehetőleg mutatják a költemény eredeti alnémet nyelvezetét. E töredékek — szám szerint kilencz — mindössze körülbelül 611 verset tartalmaznak. E kéziratokon kívül az eposz csak későbbi, modernizált kéziratokban van meg, melyek részben szintén igen töredékesek, de mégis 9524 verset tartottak fön. Ezek a heidelbergi, drezdai és berlini kéziratok, mind a három a XV. századból. Eilhart művének forrásai közé sorozandó némileg a Tristrantról szóló népkönyv is (l. alább), mely nem a Gottfried eposzán, hanem e XII. századi elődjének költeményén alapszik.

Hogy Eilhart e művét egy francia forrás alapján írta,²⁾ azt már

¹⁾ E véleményt már Lachmann fejtegette. Legújban Behaghel (Veldeke-kiadásában, Heilbronn, 1882.) az ellenkező viszonyt, t. i. Eilhart függését Veldekétől bizonyígtatta, de nem döntő érvekkel. L. e *Közlönyt.* VI, 466. l.

²⁾ Ő maga írott forrást említ, p. 28 (mai nyelven):

denn es ist mein Wille,
dass ich euch ohn' alle Falschheit,
hier künde die rechte Wahrheit,
wie ich das in dem Buche fand.

Forrását különben feltünő ritkán idézi, voltaképen még csak egyszer, a hol csodálkozik, hogy Tristant és Isalde erdei bolyongásuk idejében éhen nem haltak:

das hat mich Wunder gar genug, —
jedoch so saget uns das Buch
und auch die Leute für wahr.

Szintén igen feltünő, hogy forrása mellett itt az élő hagyományra is hivatkozik. Ezt különben több ízben teszi.

a német költészet középkori fejlődése alapján is fel kellene tételeznünk. Bizonyítják ezt az éposz számos francia szava és fordulata is. E francia elem később, a XII. században, nem szolgálhatna biztos bizonyítékkül azon kérdés eldöntésénél, vajjon francia forrásból merített-e valamely költő vagy sem? mert később a francia idegen szavak és fordulatok oly közönséges és mindennapi elemét képezték a német nyelvnek, hogy oly költők műveiben is fölleljük, kik semmi esetre sem dolgoztak francia művek alapján, kik francziául nem is tudtak. De a XII. században, midőn Eilhart írt, ez idegen elemek még nem hatalmasodtak el a nyelvben, úgy hogy a költő, kinek művében azok gyakoriak, csak francia forrásból vehette át.

Eilhart maga egy könyvre hivatkozik, melyben Tristrant történetét olvasta: azonkívül ismételve apellál olvasóira, kik a történetet ismerik. Nem valószínűtlen, hogy a Tristan-monda már Eilhart előtt is fel volt dolgozva német versekben; az pedig épen kétségtelen, hogy a monda Németországban, még pedig különböző alakban, el volt terjedve.¹⁾ A forrás, vagy források, melyeket Eilhart használt, nem maradtak reánk. Némely pontokban feltűnően hasonlít az ő elbeszélése Berox, másokban Thomas (csak csekélyebb töredékekben fönmaradt) francia Tristan-költeményeihez; egyes vonások a francia prózai elbeszélésekre vezetnek vissza. De e feldolgozások egyike sem olyan, hogy egyedül vagy egyenesen Eilhart forrását képezhette volna. E különböző költemények összehasonlítása azon következtetésre vezet, hogy vagy elveszett ama forrás, melyet a német költő használt, vagy Eilhart elég önállóan dolgozta föl többféle forrásait. Az első eset már azért sem valószínű, mert Eilhart egyes részletekben igen hasonlít Berox és Thomas francia költeményeihez, és különben sem tudunk régebbi vagy korabeli francia Tristan-eposzokról, melyek elvesztek volna. Így tehát csak az utóbbi vélemény marad hátra, melyet Eilhart művének egész jelleme, elbeszéléseinek modora és compositiója is valószínűnek tüntetnek föl, hogy t. i. forrásával vagy forrásaival szemben nem a fordítónak, hanem az átdolgozónak állását foglalta el.

Eilhart ez önállósága azonban alig terjedt ki a cselekvény *anyagára* is. Sőt valószínű, hogy e tekintetben híven követte valamely forrását, mely főleg indokolás tekintetében igen fogyatékos lehetett. Csak néhány példát idézek. Midőn Marke egy vadásztól megtudja, hogy

¹⁾ Költeménye végén Eilhart maga így nyilatkozik:
 nun sagt vielleicht ein andrer Mann,
 es sei anders hierum gekommen (máskép történt a dolog);
das haben wir alle wohl vernommen,
dass man das ungleich (sokfélekép) saget.

Tristan és Isolde az erdőben folytatják szerelmi viszonyukat, a király megtiltja neki, hogy erről másnak is szóljon. Miért teszi ezt? «Ezen méltán csodálkozhattok» mondja a költő, «de én nem tudom okát adni» — Világos, hogy Marke parancsának oka — a király t. i. előbb személyesen akar meggyőződni a dolgról — Eilhart forrásában hiányzott. Hasonlóan a költemény végén, hol a második Isolde férje vesztét okozza, mivel Tristan szereti Marke nejét, kit magához hivat. Eilhart nem érti, hogy Tristan neje ezt honnan tudja? Ha Thomas volna a német költő forrása, nem nyilatkozhatnék ily naivul, mert a francia trouvère szerint Isolde hallgatódzik, midőn Tristan szerelmének történetét sógorának elmeséli, és így tud meg mindent s azért oly féltékeny, hogy szenedélyének feláldozza a hőst. — A hol Eilhart Tristan ellenségeiről szól, majd ötre, majd hétre teszi azok számát, a mi szintén arra enged következtetést, hogy több forrásból merített. Midőn Tristan Irhonba megy, hogy mérges sebét a királynéval meggyógyíttassa, Eilhart szerint hárfát visz magával s költőnek adja ki magát, — de azután sem a hárfát, sem a hős költő jellegét nem aknázza ki a német szerző, ki utóbb valószínűen a monda oly alakjából merített, melyben Tristan kereskedőnek adja ki magát, kinek természetesen a hárfával semmi dolga. Ide tartozik egyes motívumok ismétlése, még pedig teljesen indokolatlan, zavaró ismétlése is, így pl. midőn Tristan Marke udvaránál előbb mint bélpoklos, aztán mint zarándok, továbbá mint vándordalnok, végre mint bolond jelenik meg stb.

Mind ezekből bátran következtethetni, hogy Eilhart nem követett pontosan vagy éppen szolgálai *egy* forrást; hanem hogy a mondának legalább az indokolásban és az epizódokban egymástól eltérő több feldolgozását ismerte és használta, melyeket — æsthetikai szempontból nem a legjobb sikerrel — kiaknázott, illetőleg egy egészszé feldolgozni iparkodott. Művében a cselekvény egysége, kerekdedsége, a motiváció szilárdsága és világoassága azért igen kifogásos.

Költeményének egyes részletei, még pedig olyanok, melyek a költő tulajdonának tekintendők, kiválóan sikerültek. Így pl. a Karahes kapú előtti vívott csata, melynek leírását Eilhart művében a régibb nemzeti költészet erőteljes szelleme lengi át. Másutt is nagy kedvvel emel ki és fest harcziás jeleneteket, kölcsönzi a háború és vitézi élet köréből képeit és hasonlatait, a mint ezen vonásokat a lovagi szellem virágzása előtt létrejött más epikus művekben (pl. az Anno-, Konrad-, Sándordalban) is, melyekre a népeposz még befolyást gyakorolt, találjuk. A költő e népiesebb irányából magyarázható az is, hogy Eilhart kedveli és felveszi, vagy legalább megtartja a tárgyához szőtt népmesei elemeket, melyeket a későbbi művelt lovagi költők mint túlságosan naivokat mellőztek. De azért a legrégebb német Tristan-eposz is már a

lovagi költészet terméke — hiszen francia költeményeken alapszik, melyek a lovagi szellem főforrásai; — csakhogy ez idegen szellem Eilhartnál még nem némitotta el teljesen a régi hősköltészetben gyökeröző nemzeti, népies szellemet. Eilhart műve e szempontból is nagy jelentőségű, mert egy régi és egy új költészet mesgyéjén áll; tárgyánál és forrásainál fogva a XIII. század uralkodó irányát indítja meg, a költő egyéniségénél és műveltségénél fogva pedig kapcsolatban van a XI. század nemzeti epikus költészetével.

A középkor nagy költői közé azonban nem sorolható Eilhart, ki egy oldalról mégis túlságosan függ forrásaitól, más oldalról pedig nem tudja elbeszélését sem egy mélyebb eszme keretévé tenni, sem általában tárgyát magasabb művészi szempontokból megalakítani. Reflexiókban nem szegény, csakhogy e reflexiói sohasem vonatkoznak a nagy szerelmi tragédia mélyebb erkölcsi tartalmára. Kora szempontjából azonban kimagasló alak, már csak azért is, mivel a lovagi költészetnek és lovagi szellemnek Németországba átvitele és meghonosítása első sorban az ő műve. A Tristan-monda körében pedig épen nagy jelentőségű Eilhart műve, mely a nagyon kedvelt és számos változatban igen elterjedt elbeszélésnek egyik legrégebbi alakját őrizte meg. A költő történeti nagy szerepét legjobban azonban azon roppant hatás bizonyítja, melyet művével, nyelvével és ízlésével a XII. és részben még a XIII. századnak nálánál részben hatalmasabb tehetségeire gyakorolt, ha az utókor e hatást nem vezette is ő reá vissza, hanem lehíresebb tanítványának, Heinrich von Veldekének nevéhez fűzte, ki az epikus költészetet főleg alaki szempontból hathatósan fejlesztette.

Hogy Gottfried von Strassburg, a monda legkitünőbb költői feldolgozója, Eilhart művét ismerte, az magától értetődik. Itt-ott egyes vonásokat, kifejezéseket, sőt egész rimpárokat át is vett előzőjétől, de Gottfried sohasem idézi a régiebb mestert, hanem csak polemizál ellene, a nélkül, hogy megnevezné, mert a hol Gottfried a mondának helytelen vagy hamis hagyományára czéloz és azt visszautasítja — mit világosan legalább is ötször tesz, — a megtámadott fél alatt mindig Eilhart értendő.

A mondai hagyományt, a mint azt Eilhart művében találjuk,¹⁾ nem akarom ezuttal bővebben tárgyalni, mivel ez csak az által válik érdekessé, ha Gottfried tárgyalásával összevetjük, mit legközelebb más helyen megtenni szándékozom. —

Eilhart műve igen töredékes. Szerencsére a XV. századi prózaregény — a hol és a mennyire az összehasonlítás lehetséges, — oly

¹⁾ V. ö. F. Compart, *Die Sagenüberlieferungen in den Tristanepen Eilharths von Oberge und Gottfrieds von Strassburg*. Güstrow, 1876.

pontosan írja át a régi eposzt prózába, hogy e műből nemcsak a monda tartalmát teljesen, a legkisebb részletekben is megismerjük, hanem hogy ez a XV. századi próza még az Eilhart rongált szövegének helyreállítására és javítására is igen alkalmas anyagot szolgáltat, mit főleg Bartsch Károly (idézett bírálatában) számos érdekes példával kimutat.

A Tristan-regény a XV. és még a XVI. századnak legkedveltebb és legolvasottabb művei közé tartozik. Legrégibb kiadása: Augsburg, 1484, de ez jelenleg lappang; utána: Augsburg, 1498; a legutolsó: Nürnberg, 1664. Érdekes e prózai regényt Eilhart költeményével összevetni. A regény szerzője pontosan követi az eposzt, sokszor mondatról mondatra, szóról szóra, csak a szórendet a közönségesebb beszéd gyakorlata szerint átídomítva, a számos francia szót és szólamot németekkel helyettesítve és itt-ott a XIV. és XV. század szellemi irányának megfelelő egy morális reflexiót közbe szöve. Kétséget sem szenved, hogy Eilhart rongált és ennek következtében helylyel-közzel érthetetlen szövegének javítására e próza igen felhasználható, még pedig jóval nagyobb mértékben, mint azt Lichtenstein a maga kiadásában tette.

Feltűnő, hogy a Tristan-regény kiadásai a XVII. század közepe táján megszűnnek, és hogy a regényből, illetőleg a Tristan-eposzok valamelyikéből nem lett népkönyv, azaz: a cselekvény rövidebb, csak az anyag nélkülözhetetlen elemeire szorítkozó kivonatos elbeszélés. A tárgy maga igen népszerű és ismeretes volt; számos a hősré vagy kedvesére, vagy történetök egyes epizódjára vonatkozó czélzás a XVII. és a későbbi századokban; de a monda feldolgozásai és a Tristan-művek kiadásai — ha Hans Sachsnek 1553-ban, szintén a próza-regény alapján készült Tristan-dramáját nem tekintjük — a XVII. században megszűntek és csak a múlt században indultak meg újra, de most azután meglepő gazdagsággal és sokféleséggel.

HEINRICH G.

Goethes Reineke Fuchs nach dem ersten Druck vom Jahre 1794, mit Proben der älteren Tierepen herausgegeben und erläutert von *Alexander Bieling*. Berlin, Weidmannsche Buchhandlung. 1882. 226 lap.

A költészet nem éneklie meg csupán az ember tetteit és érzéseit, hanem, mint a legigazságosabb művészet, befogadta birodalmába az embernél alacsonyabb lényeket, az állatokat is. A költői termékek nem csekély és nem is legértéktelenebb része ebből a forrásból, az állatok életéből, merítette tárgyát. És tagadhatatlan, hogy az emberi szellem ebben a világban, mely már évezredek előtt nyílt meg a figyelmes szem előtt, az állatoknak látszólag prózai életében is költőiséget talál. Emez alkotások szeretetreméltó frissességében, bájos naivságában az emberiség egyik leggeniálisabb szelleme, Goethe is, saját vallomása szerint,